

Száz Pál

A SZENTEK VÁROSA

- *A szarajevói evliják nyomában* -

A FEJETLENSÉG

Azelőtről, az akkor régről ismert bosnyák monszun késő őszi változatát most tapasztaltam először, a város felett elsöprő záporfelhők frissítő rohamaikba már a novemberi nyirkot vegyítik. Lógatja az orrát minden fa, a levelek majd lecsöppennek, a nyár folyamán már sok szép ág letört. A hegyiek világa itt a bércek és a Trebević fenyvesei alatti utcákban sokban különbözik a Napos Oldal mediterrán vagy anatóliai hatású mahalaítól, a völgy alja, a városközpont zajlása s a szarajevói sík felé elhúzódó régi és újabb, jugó és posztjugó lakótelepek világától. Mire felértem ide, több roham is elkapott, ellenük pajzsul támasztva az esernyőm védelmében bíztam. Hitri Szulejmán, Hitri Szulejmán, morzsolom a szavakat szusz nélkül, mire felkapaszodom ide azon a légnymott, terhes és súlyos háborús szombaton. Idáig azelőtt, akkor régen nem jöttem föl. Akkor régen kerestem Hitri Szulejmánt, még azelőtt, hogy elváltam a szentek városától. Meg is feledkeztem szentemről! A visszatértem után viszont nem kerestem Hitri Szulejmánt. Megint megfeledkeztem szentemről!

Pedig történetét, amelyet a szentek városából magammal hoztam, s Vlajko Palavestra *A régi Szarajevó legendái* című gyűjteményében olvastam, sokszor elővettem még tarsolyomból. Eszerint Hitri Szulejmán sehid volt, s a szomszédos Gorica alatti csatában vesztette életét, amikor el-Fátih padisah elfoglalta a völgyet. Mindez nem lenne különös dolog, a Goricán más sehidek is vannak, például Zindirli Ibrahim dede, a kérdés csak az, hogy mit keres hát Hitri Szulejmán itt, Bistrik tetején, a szirtek kiszögellése alatti legfelsőbb utcákban, amelyek e zavaros évszakováltásban odalentről talán áthatolhatatlan ködbe burkolódnak? A Gorica nem is látszik ide, pedig ott van szemközt, északnyugatra.

A történet szerint a Gorica alatti csatából, nagyjából onnan, ahonnan lihegve sok pihenővel jövök az esővédőm (*kišobran*) alatt, nem minden

különösség nélkül jutott el idáig, végső nyughelyéig, mert ott temették el, ahol kilehelte lelkét. Amelyben halálát az okozta, hogy egy hitetlen gyaur levágta a fejét. Ő a hóna alá véve fejét indult útnak. Addig a helyig bírta, amely végső nyughelye *lött*, s az *vala* máig: ott temették el, ahol összecsúszott. Illetve: ahol kilehelte a lelkét (*nefsz*).

A történet annak idején nem hozott különösebben lázba: egy újabb mahalai dzsámi, túl keveset közlő mendemonda, illetve *memorata*, nem nagy dolog. Ráadásul semmi eredeti sincs benne, a kefalófórosz ikonikus alakjának helyi oszmán változatával állunk szemben. Szent Dénes, avagy Párizs alapító szentje, Saint Denis jutott eszembe, hiszen akkoriban tértem vissza Párizsból Szarajevóba. Pontosabban az ő gótikus szobra, amelyet a Musée de Clunyben láttam. A múzeumlátogató ma könnyen töredéknek nézi a szobrot, amelynek nincs feje. Miért nem tették a kőtárba, hasonlóan fejetlen gótikus kollégáihoz, kereshetsz neki gazdatesttelen fejet, hát mi olyan érdekes van rajta, hogy a fő tárlóba kell rakni? S akkor szembesül két kezében maga előtt tartott fejével, ferdén tartja, akárcsak egy borospalackot, nem értem, nem zavarja-e, hogy elferdültnek látja a világot. Ilyen a fejetlen világ: lejtős. Főtelen.

Az okszitán Béziers városához kötődik első püspökének, Szent Aphrodisiusnak a legendája, akit hitetlen pogányok támadtak meg, mikor prédikált, s lefejezték őt. A szent mártír fogta a fejét, és bevitte egy frissen felszentelt templomba, abba a VIII. századi eredetű bazilikába, amelynek utódát a szentről emlegetjük (Basilique Saint-Aphrodise de Béziers). De több más keresztény mártírlegendában is találkozunk a kefalófórosz, a fejhordozó mitológéájával. S ha már mitológia: Orpheus feje egyes vélekedések szerint tovább énekelt a gazdatest halála után, amelyet ugye széttéptek a najádok – a kelta mondavilágban is megtaláljuk ennek párhuzamát. Nem beszélve a fejetlen lovagokról, pontosabban azokról, akiknek kéznél van a fejük, amelyektől, mint helyi kísértetektől, szinte hemzseg az európai mondahagyomány. A kefalófórosz egy ikontípus, amelyben Keresztelő János látható, amint szembenéz a fejével, mintha csak tükörbe nézne: itt tehát a Keresztelő nem fejetlen, a képen két feje látható. A Sveti Jovan Preteča ikonból rögtön a szomszédban, ott lenn a völgyben, a város szívében, a régi pravoszláv templom kegytárában kettő is van: egy szép krétai ikon, amelyen a Keresztelő az égi angyalra tekint, másik feje pedig a lába előtt. A másik

egy orosz ikon, amelyen a Keresztelő a keblében lévő kehelyre mutat, amelynek vöröseben egy meztelen, glóriás gyermekalakra: saját magára.

A fejetlen Hitri Szulejmán, fejével együtt, dzsámi minaretje (*munara*) alatti jeltelen nisánok között s dísztelen sírban nyugszik, amelyről csak a szóhagyomány tudja, ki a lakója. Vagy az sem, elfelejtették őt. Itt e fejfák közül egyik az ő fejéé. Én is csak intuitíven találok meg: nyitva volt a dzsámi kapuja, bejutok a harembe: valaki van itt: a müezzín jött, mindjárt itt a délutáni ima ideje. A müezzín benn van a dzsámiban. Ma már nem járnak fel a minaretbe, modernizálva van a szentség, és elektrizálva bentről kiált a mikrofonba a müezzín (*viče*). A dzsámi kertjébe ér a felhők alól kitakarodó, a nyugaton, a szarajevói sík felett a lemenéshez irányt vevő nap sugara. A *munara* alatt három régi nisán párt találok: felirat nélkül. Az egyikből, talán épp Hitri Szulejmán sírjából egy rózsafa nő ki. A temetőt és a dzsámit elválasztó kerítésen japán lonc fut. Sárga-fehér lepkevirágának azóta imádom az illatát, hogy a múlt hónapban megismerkedtem vele Prágában. Levelein gyöngyökbé gyűlnek a cseppek. Lassan szárad az eső után a gyp. Az ezán is illat, s ez a müezzín a szarajevói átlagnál szebben kiált, szinte már énekel, gondolom a loncot szagolgatva, s vele Hitri Szulejmán átlényegített erejét. Nem várom meg a müezzínt, hogy kijöjjön, s nem kérdezem meg, melyik is pontosan az ő sírja.

A szájhagyomány egy másik mondát is ismer Hitri Szulejmán sírjáról. Eszerint Hitri Szulejmánt szeszélyes, fejtelenségre hajlamos embernek tartották. Egy napon lefelé a csarsia felé tartva megkérdezte a sírásókat, akik az általa alapított dzsámi haremjében munkálkodtak, hogy kinek ássák a gödröt? „Talán a mi mahalánkból való?” Miután a sírásók közlik, ki legyen az, s hová valósi, azt mondja nekik Hitri Szulejmán éktelen haragra gerjedve: „Azt a helyet, ahol ti ástok, saját magam számára szemeltem ki sírhelyül! Majd dühösen megkérdezte: Ez azt jelentse, hogy én nem nyugodhatom itten?” S amint ezt kimondta, holtan esett össze. A sírásók így őt temették a kiásott gödörbe, s annak az illetőnek egy másik sírt készítettek. Hitri Szulejmán nyakas bosnyák ember volt, akinek igaza kellett hogy legyen az élete árán is. Egy tapodtat sem enged. Ezt a bosnyák konokságot, csökönységet nevezik itt *inatnak*.

Később Szulejmán sírján egy pár nisánt emeltek. Az egyik csúcsába akkora gödröt vájtak, mint egy kisebb alma. A néphagyomány úgy tartotta, hogy aki az ebben összegyűlt vizet megissza, az meggyógyul,

elméje kitisztul, állapotos asszonyok könnyebben szülnek majd, nem veszítik el magzatukat, meglett emberek pedig a fejüket. Meg kell találnom a friss esővízzel telt vájatot. A mezár zöld vasajtaja nyikorogva táruul a két rózsabokor között.

[*komment*]

A šeher megint rossz kezekbe került, az ostrom során, amely felőrleni igyekezett a szentek városát, kilencvenes évek. Córesz. Amokläuf. Poludilo. Bezumlje. Megnézem, hogy a muszlim naptár szerint mikorra esik a boszniai háború kitörésének ideje. Az időben minden viszonylagos, s így mérhetetlen, csak a mihez tartás ad támpontot. A kora tavaszi hétfő, amikor a Bosznia-Hercegovina függetlenségét nemzetközileg is elismerték, s a várost „a szerbek” löni kezdték (Freud poénja: ez a hét is jól indul), a Hold járását követő naptár szerint vajon milyen távolságba kerül attól a pillanattól, amikor a Próféta alejchisszelám az aszhábokkal elhagyta a Szent Várost. Ezernégyszáztizenkét év, tíz hónap és három nap telt el addig, amíg felállították az első snajpereket, és löni kezdtek. Itt, e lejtők és szirtek tövében megbúvó mahalákban voltak időszakok, amikor nem lehetett tudni, ki lő reggel az ember nyakába, miközben az udvaron sertepertél, vagy hogy a Trebević alól nem hullik-e ölünkbe a pusztulás, s fej nélkül kószálnánk tovább mahalánk kihalt szokakjain. Néha össze lehetett téveszteni az ostromlókat az ostromlottakkal. Vagy a régi ostromlókból váltak új ostromlottak. Ki tudja, valahol az időben mindenki újra és újra elvesztette a fejét. A gözdsük őrzik a šehert, éberren vigyázzák a várost, amelyet egyszer életük árán hajtottak uralmuk alá. *A kako is, đe s' bolan* egyszeriben már nem járta. Az új ostromlók jöttek-mentek, közben kifújták magukat, már nem úgy szóltak, Allahu akbar, hanem úgy, hogy Forwards, vagy Sloboda ili smrt, vagy *Za dom spremni*.

Úgy látszik, a térben is minden viszonylagos, például a két völgyvégletben: itt a sziklaszirtek tövében nyugvó pont, Hitri Szulejmán nisánja és a Gorica dombteteje között. Vagy a mahala és a frontvonal viszonya viszont változó. A Gorica alól idáig jött fejvesztve.

A RÓZSANŐVÉR

Az éjszakai buszút során egyre távolabbra kerülök a szentek városától, és egyre mélyebbre Hadžijahić tanulmányában. Ez az elmozdulás a térből a szövegbe újra jellemzi majd az életem, ha hazatérek, újra csak textusok mahalái és diskurzusok szokakjaiból áll majd össze a szentek városa. S már itt, az egyre vemhesebb felhők alatt, a Boszna völgybe rejtőző folyama mellett, a haragoszöld hegyek között, az útszéli házak, a lepukkant kültelkek, állomásépületek és peckes munárák közt kanyargó buszút során indul ez a folyamat.

Már Zenica felé járunk, amikor az első fontos felfedezést teszem. Illetve nem én, de Hadžijahić. Szita Nefiszát megtalálva összevissza ugráltam a tanulmányban, bele-belemarva a szövegbe, mint egy éhséggel mihez kezdeni nem tudó vad, ahelyett, hogy szépen sorról sorra elnyeltem volna áldozatom.

Így találok meg Bejan kaduna nevét is a szövegben. A valóságban pedig már korábban is megtaláltam Bejan kaduna sírját. Megtaláltam őt, de fel nem ismertem. Sőt, korábban még összetévesztettem másvalakivel. A Vinograd mahala szent asszonya ott nyugszik az apró Ostrogonska džamija haremjében. Legalábbis ott találta meg a dervisnő sírját (a nisán női dervisturbánjáról lehet tudni ezt) Muhamed Hadžijahić, ahogy a tanulmánya végén állítja, a két mahalabeli öregasszony állítása alapján, illetve Mehmed Mujezinović segítségével, aki a sírkő feliratát elolvasta, és akinek háromkötetes munkáját az iszlám epigráfiáról Boszniában gyakran forgattam.

Amikor betér a buszunk Zenicába, a füstöt köpő kéményeken túl a buszállomásra, a szöveg végén egy képfeliratba botlok. Bejan kaduna nisánjának felirata a vinogradi dzsámi haremjéből nem szerepel ott. A PDF nem tartalmazza az eredeti publikáció illusztrációját. Az ördögbe! Az Annali GHBB archívumából töltöttem le az 1980-as számukból. Úgy látszik, a képeket nem tartalmazza a digitalizált verzió. Az ördöngös ördögbe. Ha egy nappal hamarabb szürom ki, akkor még a könyvtárban ma reggel kikérhettem volna az eredetit.

De sejtem, mit találok ott. Az első utam, ahogy a városba értem, a Vinogradba vezetett, az undurovinai szent muhadzsirekhez. Akkor jöttem rá, hogy három éve, amikor az utolsó utam vezetett hozzájuk, tévedtem, amikor az egyik nisánt gyanúsítottam azzal, hogy ott nyug-

szik egyikük. A szent sír esetében ismert szokás árulkodó lehet: a sírkő tetejébe földzsán méretű mélyedést vájtak, abból itták a meddő nők az esővizet. Így hát logikusnak tűnt, hogy a vájatos nisán lesz az. Csak most, amikor három év után újra ott termettem, s a kis ablakon bekukucskáltam, akkor esett le, hogy az apró dzsámi melletti fészerre emlékeztető még apróbb épület egy türbe, s hogy odabenn nyugszanak a szentek. Aztán azon gondolkodtam, hogy vajon az a nisán, amelyet egy evlija nyughelyének hittem, a vájatos, vajon kié? Egy másik, ismeretlen evlijáé, akinek lehet, hogy már eltűnt az emléke is? Míg felszál egy idősebb asszony a buszra, aki megindító szívélyességgel búcsúzik el az emberétől, próbálok visszaemlékezni. A két nisán az apró dzsámi kis udvarán, egy budi mellett áll. A sír és a pöce. Romlandó az étel, akár a test. Szent szar! A meredély, amelybe a dzsámi épült, szűk, minden centit ki kell használni, értem én. Nem emlékszem, hogy néztek ki a kövek. Vissza kell térnem Bejan kaduna sírjához. Ejnye, ejnye, tegnapelőtt jártam ott, ha korábban olvasom Hadžijahić tanulmányát! Azt hittem, már minden fellelhető elolvastam a szentek városáról, s lám.

A felirat szerint a Bejan kaduna nisánjára a *đul* jelét, a szúfi jelképet faragták, a misztikus rózsát. A szent asszony neve arra utal, hogy *bejan učinila*, vagyis nyilvánosság előtt megmutatta, hogy evlija. A mahalai vénasszonyok szerint akkor érdemes hozzá folyamodni, ha az ember elvesztett valamit, s azt szeretné, hogy az elvesztett dolog *bejan* legyen, azaz megmutatkozzon. Hát, én most elvesztettem a szentek városát, és szeretném újra megtalálni, hogy a Bejan kaduna sírja megmutatkozzon.

A Boszna kanyarolatai mellett futunk, az autópálya csak Zenicáig tart, amikor megtalálom az álomlátó lány történetét, amely a Čebedžija dzsámihoz kötődik. Ó, ha tudtam volna ezt a háttérsztorit, amikor néhány napja ott jártam! Furcsának is találtam azt a legendamaradványt, amely odavitt. Most értem meg, amikor a hegyek egyre közelebb jönnek az ablakba, és korábban sötétedik a sűrű felhők miatt. A nyomás hatalmas. Nem bír esni. Forduljunk vissza. De az egyik kanyarulat után feltűnt Vranduk vára, majd berobogtunk az alagútba. A sötétben pedig elvesztettem a fonalat. Aztán egy gyönyörű legendára bukkanok a szövegben, amelyet korábban nem ismertem.

Egy pasa, akit vezírré tettek meg a Fényes Portán, azért jött Boszniába, ebbe az isten háta mögötti sötét világjébe, amit még az

iszlám fénye sem győzött bevilágítani, hogy rendet tegyen a lázadók között, s nyakasságukat (*inat*) fejvesztéssel törje meg. A pasa nagy vészt és romlást (*zulum*) jelentett tehát a büszke Bosznának (*Bosna ponosna*). Hajón utazott, s a legenda úgy tartja, véletlenül a tengerbe ejtette a vörös gyöngyökből (merdžan) fűzött *tespihjét*, azaz olvasóját, sőt, a *muhurját*, vagyis díszes pecsétgyűrűjét is. Megérkezvén Szarajevóba, a világi nép búcsút járt hozzá (*išao mu svijet na zijaret*). Đulbadža, a szent asszony *hamalt*, hordárt, küldöncöt fogadott, és egy batyut küldött vele a konakba a vezírnek, hogy ülőpárnájára (*šilte*) tegye, mint ajándékot (*kao hediju*).

A történet folytatását ki tudjuk találni: a vezír megtalálja az ülőpárnáján a batyuban a *tespihjét* és a *muhurját*, majd egy szolgát a *hamal* után meneszt, hogy hozza ide. Az elmondja a vezírnek, hogy Đulbadža küldte a batyut. A vezír maga látogatja meg a jó asszonyt. Előbb persze érte küld, de az megüzeni, hogy ha a vezír valamit akar tőle, akkor szíveskedjék házába fáradni. *Eto, pokazala sam ti keramet*. Lám, nagy csodajelet mutattam. Szándékokról mondj hát le. Ne hozz kárhozatot (*zulum*) erre a pasalukra, erre a szép országra. Sok jó ember él itt, ez itt maga a jók (*dobri*), az evliják városa.

A végét már le sem kell írni. A kegyetlen vezír megpuhításáról szóló történet egy másik verziója, legalábbis a kezdete, még inkább egy Ivo Andrić-novellára emlékeztet. S nekem megdobban a szívem. A vezírt eszerint ugyanis a Kecskéhídnél (*Kozija ćuprija*) várta be a nép aprajagyja, a helyi szokást követve. Tegnap délután jártam utoljára az elhagyott hídnál, búcsút jární mentem.

Elment Đulbadža is a Kecskéhídhöz, feredzsát öltött és elkeveredett a szájtátik közt. „Amit Bosznia ellen szándékozol, nem fogod megtenni.” Vetette oda a vezírnek, aki díszes lován éppen Đulbadža mellett haladt el. A vezír meglepődött, honnét tudhatja ezt a vénasszony a feredzsában, de rá sem hederített, ment tovább egyesén a konakba. Ebben a verzióban a Đulbadža küldönce, Mehaga annyira zavarban van, hogy nem mer a vezír színe elé kerülni, így a batyut csak úgy, a pasa ülőpárnái mögé bújva csúsztatja a lába elé. Amikor a pasa felismeri a küldeményt, és Mehaga után küldet, örei azt mondják: szoktuk őt látni a Šeher-éhaja hídon, amint a csarsijáról hazafelé tart a Čeljigovići mahalába. A pasa emberei a hídon bevárják Mehagát, majd uruk elé

viszik. A folytatás az előző verzióknak felel meg: a pasa találkozik a szent asszonnyal. Đulbadža pedig elhárítja a zulumot Boszniáról.

[*komment*]

Čeljigovićiben ugyan nem jártam, de tudom, hol van – s közben le is csekkolom a térképes appon. A Kecskéhidtől visszafelé jövet pont ott suhantam el felette a Put Mladih Muslimánán, a tranziton, amelyen a város az ember elé tárul, aztán szinte végigsiklik felette bringáján. Alattam volt az az utca, a lejtő olyan meredek, hogy az apró dzsámi fa minaretjére is csak hirtelen lenéz az ember a gyorsforgalmi lejtésből. Itt lakott a történet szerint Mehaga és Đulbadža is. Kár, hogy nem tudtam erről korábban. Megállhattam volna a bringámmal, s leugorhattam volna, bár Đulbadžát biztosan nem találom otthon, hiszen régen meghalt már. Az Alifakovacon kellene keresni, ha egyáltalán. Tegnapelőtt este még pont felmentem oda, igaz, a félhomályban nem találnám meg, s ha nincs jelölve, különben sem.

A török badzsi (*baci*) szó nővért, idősebb nőt jelent. Ezzel a szóval illették a női dervisrendek tagjait, s a Čeljigovićiben pont volt egy női tekija (*tekke*). Hadžijahić pedig Sejfudin Kemurának azt a megalapozó tanulmányát idézi, amelyből sokat merítettem ahhoz, hogy feltárjam a szentek városát: „Az említett tekija Čeljigovićiben a későbbiekben egy Đulbadža nevű asszonyé lett, aki a rend sejkje volt, aki a Banja Luka-i csatát követően halt meg, és Jusuf-paša Čuprilić mellett temették el. Ma már csak a tekija területét ismerjük.”

Basszus, hihetetlen, miért nem olvasom ezt korábban? Éppen Jusuf-paša Čuprilić türbéje alatt üldögéltem tegnapelőtt éjjel, onnét bámulva a szentek városát, ahová emlékek kötnek. S nem is tudtam róla, a Đulbadžáról. A továbbiakban az egykori tekija pontos címét is megadja Hadžijahić (*Hošin brijeg* 4), de mire megyek most már ezzel is! Đulbadža állítólag a Čeljo testvérek nővére volt, akik után szintén kutattam az elmúlt napokban, és akikről a mahalát elnevezték. Már most tudom, miközben a szorongató hegyek dombokká oldódnak, s futunk a Republika Srpska s Doboj felé választási plakátokkal kísérve, hogy vissza kell térnem, pedig éppenhogy csak kihúztam a lábam a szentek városából.

Hadžijahićnak nem sikerül a történelmi személyt azonosítania Đulbadža mögött, noha a város krónikása, Mula Mustafa Bašeskija két badž-kadunát, azaz dervisnőt is említ, s mindkettő a Banja Luka-i csata (1737) után halt meg húsz, illetve harminc évvel. Sok hasonló dolgot tud róla a szóhagyomány, amely a Merdzsan kadunával rokonítja. Róla is úgy tartották, verte a férje, ő pedig finom pamuttal vonta be pálcája nyelét. A *szabur*, a türelem és béketűrés erénye. A mahala asszonyai között az volt a szójárás, hogy az asszony szava a férj ellenében a hallgatás, „Šutite, ako hoćete na mertebu Đulbadže.” Azaz hallgassatok, ha el akartok jutni a Đulbadža szintjére – a szentek ugyanis különböző fokozatokba, *deredzsák*ba vagy mertebekbe vannak beosztva.

Đulbadžánál, a rózsanővérnél egyszer zimankós tél közepén asszonyok üldögéltek, s miközben ő Allah dzselesánuhu arrahím kegyelméről beszélt, kinyúlt az ablakon s letépett egy gyönyörű rózsaszálat, amelyet odaadott hűgáinak, hogy szagolják meg. Máskor vendégei előtt érthetetlen módon *pervazlija* jelent meg kezében, azaz széles, kör alakú réz tálca telerakva étkekkel.

Ahogy Merdzsan kadunáról, róla is az a mendemonda járta, hogy látták őt a Kábánál, s noha életében ki sem tette a városból a lábát, mégis minden reggel a Bejtullahnál borult le a szabah namazra. A Merdzsan kaduna sírjának és a felépíthetetlen, újra és újra leomló városfal csodájának motívumához – bár tudvalévő, az evliják egyébként sem nyugszanak egykönnyen a sírjukban – hasonlít a következő különös legenda. Amikor a Đulbadžát eltemették, csoda történt. Kivetette magából a föld, nem akarta befogadni, a tabutja (koporsója) feljött a felszínre mindaddig, amíg negyven asszony egymás után kézen fogva át nem lépett rajta. Hogy miért? Mert az volt Đulbadža végzete, hogy kurva legyen, ám ő sorsát legyőzte, hiszen *dobri*, azaz jó, sőt, evlija, azaz szent lett, még hozzá sejk, a dervisrend vezetője. Na ezután mondja azt egy európai, hogy a keleti ember fatalista. S hogy miért negyven? Ki tudja, azt elhallgatja a monda. Talán negyven asszonyt tett volna szerencsétlenné.

Đulbadža állítólag egyszer, amikor a Čeljigovići dzsámit javították, a mestereknek ibrikjével a Miljackából merített vizet. S ugyan odalátszik a folyó, de több száz méter távolságban és jóval alacsonyabban hömpölyög. Egyébként ez az a dzsámi, ahol Đulbadža szent ereklyéit őrzik.

Ehhez a dzsámihoz kell visszatérnem. Igen. És máris számos más dologért. Közben egy szevdalinka jut eszembe, az *U ğul basti* kezdetű, Nada Mamula előadásában, míg a kint megsűrűsödő sötétségbe bámulok. A Čeljigovići dzsámiban ugyanis Ğulbadža több ereklyéjét őrzik. A bosnyák iszlámban – legalábbis a pravoszlávokhoz képest – az ereklyekultusz nemigen jellemző. A dzsámiban mégis mutogatnak egy kengyelszíjat, amelyet *Ğulbadžin kolnanak* neveznek, és amelyet állapotos asszonyok szoktak kölcsönözni, a könnyű szülés reményében. Aki ezzel övezi magát, az „sa Allahovim emerom i ovim sevepom kutarisale”, avagy azt segíti, hogy Allah akaratával és e nemes tett által megszabaduljanak. Hadžijahić egyik adatközlője figyelmeztet, hogy ne használd a síjat *abdest* (rituális mosdás) és *bismillet* (bismilla, az áldóformula) nélkül. A síj, ami benn lógott a dzsámi falán, és amelynek belső oldalára arab betűkkel az áldást írták fel (*Lá ilháhe illellah*) és bizonyos Miubin Latif nevét, 1941 körül elkallódott.

A dzsámiban őrzik a Ğulbadža zöld menyasszonyi fátylát (*ĉatkija* vagy *duvak*) is. Ezt a szokás szerint az ara fejére teszik, amikor az férje házába indul, s ott a vőlegény veszi le a fejéről. Ezt a fátylat ölti fel a menyasszony, amikor a ház asszonyai és a *bula* előtt átveszi a musz’hafot, a Korán könyvét, s minden oldal után elmondja a bismillát, és azt, „Selamun kavlen min Rabbir-ramin”. Ha a lapok végére ér, a *bula* a Juszuf szűrát decitálja. A szertartás dova imával és a menyasszony fátylának levételével folytatódik, amelyet, mint a virágcsokrot az amerikai filmekben, elhajítanak, s az a lány, aki elkapja, lesz a következő, aki menyasszonyi fátylat ölt.

A harmadik relikvia a *kur’an tas*, egy mézesbödön, amelyre koráni szöveg van felvésvé, s nem is akármilyen, de az *ajetel kursija!* Tehát az úgynevezett Trón-versekből (Ajat al-Kurszi) származik, amelyekről úgy tartják, a kegyes Korán legnagyobb erejű sorai megvédenek a dzsinnektől és sejtánoktól, s kiűzik őket az emberből. Ebbe a bödönbe vizet volt szokás tölteni, majd kiinni belőle, hogy a *sandžiját* gyógyítsa. Hogy mit jelent az archaikus szó? Szűrást, nyilallást a hátban vagy törzsben, talán szívszorulást. De a bödönt akkor is használták, amikor vizét fürdővízbe keverték, amely megtisztít mindentől, még a *sihirtől*, a rontástól is.

Sajnos mindegyik ereklye eltűnt Čeljigovići dzsámijából. De nem fog el a sejtáni káröröm. Akkor is vissza kell mennem a dzsámihoz. Is. Az Alifakovac temetőjébe. Is.

SZÓMAGYARÁZAT

- A kako is, đe s' bolan – hogy vagy tesó, mizu
aszhábok – Mohamed első követői
Bejtullah – a szent Kába
Beuzmlje – örület
csarsija – az oszmán város szíve, itt találhatóak a boltok és a hivatalok
el-Fátih padisah – II. Mehmed szultán, akit Hódítónak neveztek
evlija – szent ember az iszlám szerint
ezán – a müezzín imára hívó kiáltása
fildzsán – findzsa
gözdzsü – a város patrónusa és védelmezője, szent, vagy sehid
harem – itt a dzsámi körülkerített kertje, előtere
mahala – oszmán városnegyed, mely rendszerint dzsámi vagy templom
köré szerveződik
mezár – muszlim temető
muhadzsirek – hitük miatt elüldözött muszlim menekültek
munara – minaret
nisán – muszlim sírkő
poludilo – bolondság
šeher – város
sehid – szó szerint tanú, mártírhalált halt iszlám harcos
Sloboda ili smrt – szabadság vagy halál – a szerb nacionalista četnik
mozgalom jelmondata
szabah namaz – a hajnali ima
szevdalinka – az elvagyódást (sevdah) kifejező hagyományos boszniai dal
szokak – a török sokak szűk utcát, sikátort jelent
türbe – mauzóleum
Undurovina – Magyarország megnevezése, a török Üngürüz torzulása
Za dom spremni – Készülj a hazáért – a fasiszta Független Horvát Állam
üdvözlő mondata